Шевченко Анатолій Євгенійович,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права
ННІ права Університету державної фіскальної служби України
Пащенко Дмитро Андрійович,
кандидат юридичних наук

РЕЖИМНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Початок нацистської агресії спричинив запровадження особливого правового режиму та відповідні обмежувальні заходи, які були регламентовані Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22 червня 1941 р. [1, с.5-7]. У місцевостях, оголошених на воєнному стані, всі функції органів державної влади у галузі оборони, забезпечення громадського порядку та державної безпеки делегувалися військовим радам фронтів, армій, військових округів, а там, де не було військових рад, – вищому командуванню військових з'єднань. Військовій владі делегувалося право видавати обов'язкові для всього населення постанови, визначаючи за їх невиконання передбачені законом покарання, а також запроваджувати та забезпечувати особливий режим (заборону) в'їзду та виїзду у місцевості, оголошені на воєнному стані; виселяти в адміністративному порядку з меж цих місцевостей осіб, визнаних «соціально небезпечним як за своєю злочинною діяльністю, так і за зв'язками зі злочинним середовищем» (п. 3 «з»). [1, с.6]. Оскільки вся територія Української РСР ще одним Указом Президії Верховної Ради СРСР 22 червня 1941 р. була оголошена на воєнному стані[1, с.7], то всі ці обмеження стосувалися її громадян повною мірою.

Звертає на себе увагу та обставина, що обмежувально-репресивні заходи не були чітко визначені та регламентовані. Так, евакуація в'язнів тюрем, затримання у таборах ГУЛАГу осіб, у яких вичерпався термін позбавлення волі, та інші, не передбачені згаданим Указом, регулювалися відомчими директивами, про що йтиметься нижче. Можна небезпідставно припустити, що у той момент, з точки зору влади, силові механізми не

потребували зайвої правової регламентації, тому вони внормовувалися саме у такий спосіб.

Документ, що внормовував правовий режим надзвичайного стану в СРСР, був не першим у його історії. Про аналогічні декрети йшлося у попередніх підрозділах. Втім, згадані документи не регламентували правовий режим та повноваження військової влади у місцевостях, оголошених на воєнному стані, так всебічно, як це було зроблено в Указі 22 червня 1941 р. Разом з тим, слід зауважити, що режимні заходи, зокрема і виселення, прописувалися у загальних рисах. У перші дні нападу Німеччини на СРСР вони визначалися лише поодинокими документами, зокрема тими, що регулювали таку діяльність лише у столиці держави. Наприклад, у «Плані агентурно-оперативних заходів УНКДБ та УНКВС по м. Москві та Московській області з забезпечення державної безпеки», який з'явився слідом за згаданим Указом вже у перший день нацистської агресії, не вказувалося, які саме ізоляційні заходи стосовно певних категорій осіб слід застосовувати. Ішлося про «виявлення», «викриття» «кримінально-злочинних», «контрреволюційних» та «підозрілих» елементів, які проживають поблизу оборонних та режимних об'єктів, а про їх видалення (виселення) – ще ні. Натомість доволі чітко декларувалося завдання – «здійснити інтернування всіх німецьких підданих, осіб без громадянства». [1, с.44-46]. Вже 25 червня 1941 р. у наказі № 1 начальника гарнізону Москви про забезпечення громадського порядку та державної безпеки у столиці держави були викладені доволі чіткі режимно-обмежувальні приписи, серед яких – і заборона в'їзду особам, не прописаним у цьому радянському мегаполісі (за винятком відряджених); обмеження руху легкового транспорту та пішоходів (від 24 години до 4 ранку) за винятком осіб, які мали спеціальні перепустки (що можна вважати рівнозначним запровадженню комендантської години)[1, с.79-80].

Кризова ситуація на початку війни зумовила створення 30 червня 1941 р. єдиного воєнно-політичного органу з надзвичайними повноваженнями – Державного Комітету Оборони (ДКО). Органами ДКО на місцях були його

уповноважені і міські комітети (штаби) оборони, які, власне, і заступили місцеву владу. Першим місцевим надзвичайним органом державної влади УРСР став штаб оборони Києва, заснований 6 липня 1941 р. У серпні 1941 р. під час оборони Одеси були створені міська і районні оперативні групи, також наділені надзвичайними повноваженнями. Такі інституції – міські штаби (комітети) оборони створювалися, передусім, у прифронтовій смузі□, [2] де фактично запроваджувався стан облоги. Ці надзвичайні органи встановлювали режим в'їзду-виїзду, формували списки кандидатів («соціально-небезпечних елементів») для адміністративного вислання. Відповідно до Закону про воєнний стан схожі функції мало й вище військове командування.

Стан облоги, а також подібний йому – режим прифронтової смуги з усіма притаманними йому заходами (максимальною мобілізацією всіх сил і засобів для оборони, забезпеченням порядку і державної безпеки тощо), запроваджувався як додатковий до воєнного стану практично на всій території України та скасовувався з пересуванням лінії фронту. Це передбачало розширення повноважень військової влади, а також кола справ, підсудних військовим трибуналам, застосування крайнього заходу – розстрілу на місці для «провокаторів, шпигунів інших агентів ворога, які закликали до порушення порядку…»[1, с.227]. У розпорядження військового коменданта передавалися війська внутрішньої охорони (внутрішні війська) НКВС, міліція й добровольчі мілітарні формування.

Постановою Політбюро ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 25 червня 1941 р. створювалися інститути фронтових та армійських начальників охорони військового тилу. [1, с.74]. Їм підпорядковувалися прикордонні та внутрішні війська НКВС, які також забезпечували режимні заходи [3, с.178, с. 336].

Перший документ, що регламентував заходи з «очищення» територій, яким загрожувала окупація, з'явився лише 4 липня 1941 р. Це була спільна директива НКВС та НКДБ СРСР про заходи з виселення «соціально-небезпечних елементів» з місцевостей, оголошених на воєнному стані. Посилаючись на Указ Президії ВР СРСР, де зазначалося, що військовій владі

на місцях надане право ухвалювати рішення про виселення осіб, визнаних «соціально-небезпечними», називалися і виконавці – органи внутрішніх справ та державної безпеки: «У випадку ухвалення такого рішення виселення цієї категорії осіб повинно покладатися на органи НКДБ-НКВС». У зв'язку з цим згаданим інституціям на місцях доручалося провести відповідну підготовчу роботу, взявши на облік всіх осіб (разом з родинами), перебування яких на території, оголошеній на воєнному стані, буде визнане небажаним. Окремою ремаркою зроблено виняток для чоловіків і жінок віком понад 60 років і тимчасово – для хворих. У директиві чітко виписувався порядок видалення, схожий на той, що використовувався раніше, зокрема, під час «очищення» режимних місцевостей у межах масової паспортизації, за винятком лише того, що списки осіб, які підлягали цій процедурі, мали затверджуватися військовими радами фронтів, що ухвалювали рішення про це. Кандидатами на виселення ставали: «колишні члени антирадянських партій, які виявляли антирадянські та поразницькі настрої; колишні учасники різноманітних контрреволюційних організацій та груп, які обіймали в них у минулому керівне становище…; всі колишні кадрові троцькісти та праві, які притягалися у минулому до відповідальності у партійному, кримінальному або адміністративному порядку; особи, які відбули покарання за обвинуваченнями у шпигунстві, диверсії, терорі, шкідництві та причетні до повстанського руху»; колишні «політбандити, перебіжчики, білі, харбінці, вихідці з Монголії, на яких є компрометуючі матеріали»; а також виключені з ВКП(б) за політичними мотивами, якщо «нині вони виявляють невдоволення та антирадянські настрої; особи без певних занять та місця проживання і кримінальники-рецидивісти» [1, с.176-177].

Особи, які підлягали виселенню, викликалися до міліції, де у них брали підписку про те, що вони отримали повідомлення про необхідність виїхати. Упродовж 48 годин їм належало владнати свої особисті справи, після чого вони мали залишити свої домівки і вирушити до інших місцевостей, за винятком режимних міст, прикордонної смуги, а також областей та країв,

оголошених на воєнному стані. У випадку, коли згадані особи не виконували припису влади, їх мали видаляти у примусовому, адміністративному порядку [1, с.176-177].

Співставивши формулювання Указу Президії ВР СРСР від 22 червня 1941 р. та зміст директиви НКДБ-НКВС СРСР від 4 липня 1941 р., можна переконатися у тому, що останній відомчий припис допускав розширювальне тлумачення п. 3 «з» Закону про воєнний стан. Критерії визнання перелічених осіб «небажаними» та «небезпечними» був надто розпливчастий. До того ж, як і раніше, санкції розповсюджувалися на родичів вказаних категорій. Ці обставини, як і наступні вказівки про здійснення адміністративного вислання «соціально-небезпечних елементів» з місцевостей, оголошених на воєнному стані, створювали реальне підґрунтя для свавілля.

На жаль, нині відсутні точні дані про перебіг примусового виселення у межах республіки – з режимних місцевостей, а також з тих, що були оголошені на воєнному стані чи в стані облоги. Вірогідно, на місцях, зокрема і у районах УРСР, які доволі швидко опинились у прифронтовій зоні, до таких організованих акцій не вдавалися. Про це свідчать, зокрема, і донесення НКДБ-НКВС УРСР до Москви, де подаються в основному дані про арешти та наступне суворе покарання (позбавлення волі, розстріл), а не виселення. Більше інформації стосується адміністративних заходів, пов'язаних з депортаціями (примусовим виселенням у віддалені місцевості). Влада вдавалася до радикальніших кроків. Звичайне виселення з місцевостей, оголошених на воєнному стані, регламентоване директивою від 4 липня 1941 р., напевно, не здійснювалося ще й тому, що фактично вся територія УРСР була загрожена окупацією і тому ухвалювали інші рішення було недоцільно.

Отже, на початковому етапі німецько-радянської війни керівництво СРСР вдалося до запровадження особливого правового режиму у вигляді воєнного стану, а також надзвичайних заходів у районах, наближених до зони бойових дій. Це, зокрема, проявлялося в обмеженні права вільного пересування багатьох категорій громадян і «очищенні» районів, загрожених

окупацією, від «неблагонадійних елементів». Ці кроки потребували нормативно-правового регулювання у відповідних законодавчих актах та відомчих документах.

Список використаних джерел:

1. Органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов, Том второй. Книга 1. Начало. 22 июня – 31 августа 1941 года. М.: Издательство «Русь»: 2000.

2. Уроки Великої Вітчизняної війни стан облоги запроваджувався: з 26 жовтня 1941 р. – в м. Тулі, з 29 жовтня 1941 р. – в Криму, з 25 серпня 1942 р. – в Сталінграді.

3. 28 квітня 1942 р. наказом НКВС СРСР № 00852 з метою зміцнення керівництва охороною тилу діючої Червоної армії Управління внутрішніх військ було переформоване на Головне управління. На нього покладалася відповідальність за «організацію й охорону тилу Діючої Червоної Армії». Из истории советских, пограничных войск. Июнь 1941–1943 гг. М., 1975.

Шевченко Дмитро Анатолійович,
кандидат юридичних наук
Павленко Елизавета Валерїівна,
студентка групи ПМЗС18-1
ННІ права Університету державної фіскальної служби України

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЖІНОК В УКРАЇНІ

Актуальність роботи соціальні права жінок в Україні зумовлене сучасними етапом реформування державно-правової дійсності з метою приведення її до вимог принципів рівності, справедливості, гуманізму.

Розуміння соціальних прав у Конституції України пов'язане з концепцією соціальної держави. Згідно з Конституцією України (розділ II), установлені основні соціальні права, які є певними можливостями людини користуватися соціальними благами у сфері матеріального виробництва,

ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
КАФЕДРА ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ПРАВА І ДЕРЖАВИ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

«ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ПРАВОВИХ

НАУКОВИХ ЧИТАНЬ»

пам'яті
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України,
член-кореспондента Національної академії
правових наук України
НІНИ РОМАНІВНИ НИЖНИК

17 жовтня 2019 року
місто Ірпінь

УДК 34(477)(063)
З-41

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Шевченко Анатолій Євгенійович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права ННІ права Університету державної фіскальної служби України.
Павлюх Ольга Анатоліївна – старший викладач кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права ННІ права Університету державної фіскальної служби України.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Університету державної фіскальної служби України
(протокол № 13 від 20 грудня 2019 р.)

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, установ, організацій та іншої інформації несуть автори матеріалів. Переклади і передруки дозволяються лише за згодою авторів.

З-41
«ІІІ Всеукраїнські правові наукові читання» пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник»: збірник матеріалів / за заг. ред. А. Є. Шевченка. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 268 с.

ISBN 978-966-949-297-5

Збірник «ІІІ Всеукраїнських правових наукових читань» містить спогади колег, друзів, учнів та послідовників д.ю.н., професора Н.Р. Нижник, а також матеріали наукових досліджень працівників науково-дослідницьких установ, професорсько-викладацького складу, здобувачів вищої освіти з наукової проблематики, якою займалась Н.Р. Нижник: у сфері державного будівництва, публічного управління, конституційного права, адміністративного права та публічної служби, що знайшли актуалізацію та розвиток у вітчизняній правовій науці, зокрема, завдячуючи численним науковим працям її вдячних учнів і послідовників.

© Університет ДФСУ, 2019
© Автори, 2019
© ТОВ «ТВОРИ» , 2019

ISBN 978-966-949-297-5

Камаралі Світлана Євгенівна
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ……..…….133
Берестень Артем Валерійович
ПРОЦЕС ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУЧАСНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ……..…..137
Бригінець Олександр Олександрович
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА КАТЕГОРІЯ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ……...141
Антошкіна Валерія Костянтинівна
ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТУ ТЛУМАЧЕННЯ ЯК ОДНОГО ІЗ ВАЖЛИВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОЦЕСУ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА……..……..…145
Шевченко Анатолій Євгенійович
Биба Юрій Володимирович
МЕТОДОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ……..……149
Шевченко Анатолій Євгенійович
Бадахов Юрій Назірович
ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ У 30-40-ИХ РОКАХ ХХ СТ. ……....154
Шевченко Анатолій Євгенійович,
Пащенко Дмитро Андрійович
РЕЖИМНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……..……161
Шевченко Дмитро Анатолійович,
Павленко Елизавета Валеріївна
СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЖІНОК В УКРАЇНІ……...166
Богатирьов Іван Григорович
Бейгол Аліна Григорівна
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДВКС УКРАЇНИ……..……170
Лощихін Олександр Миколайович
Лащихіна Ірина Михайлівна
ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЮ КОНТРОЛЮ НАД КОРДОНОМ – НЕОБХІДНА УМОВА ЗУПИНЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ НА ДОНБАСІ……..173
Кудін Сергій Володимирович
Шевченко Юлія Валеріївна
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ В УСРР У 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ……..……..……175
Зражевський Олександр Володимирович
Чекараміт Антон Миколайович
РУСЬКА ПРАВДА ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ……...……180